

Niet blijven hangen in oude gewoontes

Rolmodellen hebben we niet nodig, we moeten het zelf doen, vond rabbijn Samuel Hirsch. Judith Frishman bestudeerde de standpunten van deze radicale hervormer. Een gesprek over de missie van het Joodse volk, meegaan met de tijd en het durven bevragen van eigen kaders.

tekst

Hester Stein

fotografie

Claudia Kamergorodski

JUDITH FRISHMAN heeft een jaar in Cambridge doorgebracht. Maandenlang was ze bezig met het schrijven en redigeren van een boek over rabbijn Samuel Hirsch (1815-1889), dat onlangs gepubliceerd is. Ze is terug in haar Amsterdamse appartement, de radio staat aan. “Ik heb net gehoord dat koningin Elisabeth is overleden. Ik ben niet opgegroeid met een monarchie, maar vind het wel erg fascinerend”, vertelt ze terwijl ze naar de keuken loopt voor koffie. In haar hoor je nog haar Amerikaanse wortels. “In een tijd dat er zoveel verdeeldheid heerst, stond Elisabeth voor het volk en het land. Nu mensen steeds vaker tegenover elkaar staan en populistische opmars bezig zijn hebben we iemand nodig die het volk verenigt, iemand die ons allemaal echt vertegenwoordigt en die weet wat er leeft in de maatschappij. Maar ja, daar is Willem Alexander niet de man voor. Hij is, zoals zijn grootmoeder, meer iemand die onder het volk wil zijn.”

Judith heeft roerige jaren achter de rug. Toen zij in 2020 als hoogleraar Jodendom met pensioen ging werd haar leerstoel aan de Universiteit Leiden opgeheven. “Soms heb ik het gevoel dat we terug zijn in de negentiende eeuw, dat we moeten bewijzen dat het de moeite waard is om het Jodendom te bestuderen”, vertelde ze in een interview met dagblad *Trouw*. Maar daar liet ze het niet bij. Na haar pensionering besloot ze zich verder te verdiepen in het leven en werk van Samuel Hirsch. Daarmee ging ze zelf terug naar de negentiende eeuw en bestudeerde hoe Hirsch met een kritische blik naar de maatschappij en de Joodse gemeenschap keek.

Wat voor man was Samuel Hirsch?

“Hirsch was niet alleen een rabbijn, maar ook een radicale hervormer en pleitbezorger voor de emancipatie van de Joden. Zelf was hij een monarchist en aanhanger van de filosoof Hegel. Hij speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van het Reform Jodendom in Europa en de Verenigde Staten. Hirsch kwam uit Duitsland, was lange tijd opperrabbijn in Luxemburg en verhuisde naar Amerika. Hoewel hij in Amerika -eerst met tegenzin- wel achter de democratie stond, vond hij ook dat er veel mis was. De democratie betekende in zijn ogen: ieder voor zich, iedereen is uit op winstbejag. Hij was bezig met gelijke rechten, met het welzijn van allen. Daarover schreef hij felle betogen. Hij verdient als denker meer aandacht.”

Wat waren de thema's van de Joden in zijn tijd?
"Tot de negentiende eeuw werd het leven buiten het land Israël theologisch als ballingschap (galoet) aangeduid. Vanaf de Verlichting -gevolgd door de Franse Revolutie- begonnen Joden het leven in het Westen te beschouwen als iets positiefs; van orthodox tot liberaal werd de moderne tijd als zegen ingeluid. Er was meer tolerantie, de Joden werden langzaam gelijkberechtigd. Ballingschap veranderde in diaspora: verspreiding onder de volkeren om een missie te vervullen. Door gelijkberechtiging konden ze nu een bijdrage leveren aan de maatschappij, maar er waren verschillende meningen over wat die missie dan precies inhield."

Hoe stond Samuel Hirsch tegenover het idee van een missie?

"Hij zag de Joden zeker als een volk met een belangrijke missie. Volgens hem was het Jodendom dé religie die het concept van vrijheid vertegenwoordigde. Daarmee bedoelde hij dat vrijheid het resultaat is van bewustwording. Het individu wordt zich van zichzelf bewust door het contact met de ander. Vervolgens wordt God losgekoppeld van natuur (en natuurgeweld) en als 'geest' erkent. Tenslotte ontdekt de mens het geestelijke/het goddelijke in de ander. Zo ontstaat de ideale 'staat van vrijheid' waarin het universele belang vóór het particularistisch en individuele belang gaat. Om die staat te realiseren vond hij dat de Joden niet zoals alle anderen moesten worden, maar Joods moesten blijven en het ideaal uitdragen."

"Vanuit Joods perspectief heeft de mens altijd een vrije keuze, vanaf het begin in de hof van Eden tot nu. We hoeven niet 'gered' te worden, want mensen zijn zelf in staat om te kiezen. Hirsch komt dus met een tegenreactie op het christendom en vooral op de erfzonde. Hij verwerpt een soort apocalyptische visie op de eindtijd. Volgens hem zit het Jodendom niet te wachten op een Messias die als wonderdoener de zaak komt redden. Nee, zegt Hirsch, de mensen moeten zelf de wereld verbeteren. De Messias komt pas als de wereld aan de betere hand is; die helpt dan gewoon mee aan verdere verbeteringen."

Hirsch stelt dus dat ieder mens zelf aan verandering moet werken.

"Eigenlijk heeft Hirsch het in eerste instantie niet over individuen maar zegt dat de Joden niet onverschillig mogen zijn, God moeten vereren en de aan hen opgedragen bijzondere rol niet ontkennen. Volgens Hirsch hebben we niet iemand nodig als model, geen Jezus, want rolmodellen hebben in het verleden geen blijvend effect gehad. De Messias zal pas komen nadat het kwaad is uitgeroeid door de mens samen met de universele erkenning van die ene God. Daarmee brak hij op een radicale manier met

Door niet te blijven hangen in middeleeuwse gewoontes en mee te gaan met de tijd, kon het Jodendom blijven voortbestaan.

Ik vind dat wij geen afhaalchinese van het Jodendom moeten worden.

Een ritueel móet resoneren met de mens.

het beeld dat een Messias nodig was om de eindtijd in te luiden of te bewerkstelligen."

Waarom vind jij hem een interessant denker?
"Als radicaal denker uit de negentiende eeuw heeft hij zich over kwesties gebogen die nog steeds relevant zijn, ook binnen de Joodse gemeenschap. Bijvoorbeeld of de niet-Joodse partner van gemengd gehuwden lid kon worden van een gemeente. Hij vond van wel, maar dan alleen als passief lid. Hij was van mening dat een gemengd huwelijk rabbinaal ingezegend mocht worden, zeker als de vrouw Joods was en de christelijke partner niet langer belijdend christen meer was. De partner hoefde in zijn ogen niet uit te komen. Ook was hij ervoor dat mannen en vrouwen in de sjoel naast elkaar konden zitten. Hij vond dat we niet moesten blijven hangen in middeleeuwse gewoontes maar meegaan met de tijd. Alleen op deze wijze zou het Jodendom voortbestaan en relevant blijven. Dat hield niet in dat alle rituelen en symbolen overboord gegooid moesten worden, ook al werd Hirsch wat aanpassingen betreft steeds radicaler."

Wat waren de reacties?

"Veel van zijn rabbinale collegae vonden zijn standpunt over gemengde stellen de nagel aan de doodskist van het Jodendom. Was hun inschatting juist? Geruime tijd geleden liet een minderheid van rabbijnen in Amerika – met afkeuring van de meerderheid en de overkoepelende organisaties – zich inhuren voor het inzeggen van gemengde huwelijken. Eenmaal getrouwd komt de Joodse partner vaak tot de ontdekking dat het Jodendom toch iets voor hem of haar betekent, terwijl die er jarenlang niets aan deed. Maar ik vind dat wij geen afhaalchinese van het Jodendom moeten worden; onze diensten aanbiedend zonder enig commitment van de afnemende partij. We moeten beter bedenken hoe we deze mensen bij de kille kunnen betrekken. Want mensen uitsluiten is misschien wel de nagel aan de doodskist van het al zo kleine volk. Die gedachte zie je ook terug bij Hirsch."

Heb je een idee waarom hij aan gewoontes morrelde?

"Hij probeerde een principe te ontwikkelen op basis waarvan je hervormingen kon doorvoeren. Hij vond bijvoorbeeld dat het ritueel een heel belangrijke rol speelde in het leven van mensen. Daarin volgde hij Hegel. Maar hij beseftte ook heel goed dat een ritueel omwille van een ritueel niet voldoende is. Een ritueel móet resoneren met de mens. In zijn ogen moet je geen dingen doen alleen omdat het altijd zo gedaan werd. Hij vond: als de symbolen dienen om bepaalde belangrijke concepten in het Jodendom te versterken dan moeten wij die symbolen behouden. Maar het kan ook zijn dat die symbolen niet meer werken en dan moeten wij naar alternatieven zoeken."

Waarom moet het resoneren? Is het uitvoeren van een ritueel niet voldoende, omdat je voorouders dat ook deden?

“Dan heb je het over nostalgische Joden voor wie het eten van gefillte fisch of Gremsjelies even veel betekenis heeft als religie. Die komen hoogstens met Jom Kipoer aan het einde van de dienst, omdat ze dat gewend zijn van hun ouders. Maar als we gereduceerd worden tot een volk van nostalgie, dan zijn we heel snel klaar. Je kunt veel dingen doen uit nostalgie, maar dat beklijft niet. Je doet iets omdat het altijd al zo was en iedereen het zo deed. Daarmee zeg je niet dat het voor jou iets betekent. En na één generatie blijft er niets overtuigends over om door te geven.”

Is Hirsch op sommige vlakken te radicaal voor onze tijd?

“Je moet hem zien in de tijd waarin hij leefde. Hij zag bijvoorbeeld dat veel mensen zich niet meer aan de sjabbat hielden. In die tijd moesten Joden vaak wel werken op sjabbat, dus hij zocht naar manieren om het idee van de rustdag toch betekenisvol te maken. Hij zei: ‘Als het niet anders kan, dan moeten we op zondag sjabbat vieren, hoewel de zondag nooit de sjabbat kan vervangen.’ Toch is het nooit zo ver gekomen in zijn gemeente in Philadelphia waar hij eens in de maand op de zondag een drasja hield. Zijn zoon, de beroemde rabbijn Emil G. Hirsch, hield sjabbatdiensten wel op zondag in Temple Sinai in Chicago waar deze gewoonte voort bleef bestaan tot het midden van de twintigste eeuw.”

Hirsch was sterk socialistisch. Is dat ook een thema in je eigen leven?

“Ik groeide op in New York en mijn ouders waren liberaal Joods. Ze waren lid van verschillende sjoels; van orthodox tot liberaal. Mijn vader vond dat mensen geholpen moesten worden als zij in een crisis zaten. Dat deed hij dan ook. Hij organiseerde ontbijtprogramma's voor armen. Hij zamelde geld in en bracht om zeven uur in de ochtend zelf het ontbijt rond. Thuis deed hij weinig hoor (lacht). Ook was hij heel betrokken bij de burgerrechtenbeweging en leidde gespreksgroepen met christenen waar over solidariteit werd gesproken. Mijn moeder studeerde af als chazzaniet in New York als tweede vrouw ooit. Dus ja, we stonden midden in de maatschappij. Mijn vader was geen wetenschapper, zoals ik. Ik vond het als hoogleraar belangrijk in gesprek te gaan met studenten, hen te leren hun ogen te openen voor andere ziens- en denkwijzen, bijvoorbeeld die van minderheden.”

Toen je twee jaar geleden afscheid nam als hoogleraar heb je gezegd dat het bestuderen van het Jodendom ons veel kan leren over de omgang met minderheden.

“Ja, de Joden staan symbool voor hoe het Westen omgaat met de Ander, met minderheden.

Als we gereduceerd worden tot een volk van nostalgie, dan zijn we heel snel klaar.

Judith Frishman (1953) is emeritus hoogleraar Jodendom aan de Universiteit Leiden en heeft tal van wetenschappelijke publicaties op haar naam staan. Ze bestudeerde jarenlang de effecten van de Verlichting en moderniteit op de Joodse identiteit in West-Europa. Ze redigeerde de teksten en is medeauteur van het boek: **Samuel Hirsch, Philosopher of Religion, Advocate of Emancipation and Radical Reformer**, dat in oktober verscheen bij uitgeverij De Gruyter.

Mensen moeten voortdurend leren hoe om te gaan met elkaar en met de maatschappij. In Europa en in Amerika zijn we niet verder gekomen in het nadenken over minderheden dan onze denkbeelden uit de negentiende eeuw. De Ander moet zich bewijzen, de Ander moet laten zien dat degene een waardige burger kan zijn. Zij moeten zich aanpassen. Maar waarom denken we niet na over de vraag wat we redelijkerwijze van de ander kunnen verwachten? En waaraan moeten zij zich precies aanpassen? Natuurlijk, je treft onder minderheden ook intolerantie aan. Daarover moet je praten. Maar momenteel vraag ik me af: wie is precies intolerant? Ik zie in discussies aan beide kanten heel veel intolerantie.”

“We hebben het vaak over tikoen olam wat een gemeenplaats is geworden, een hol begrip. Ik denk dat het makkelijker is om iets te doen voor arme mensen elders of iets over het milieu te roepen, dan solidair te zijn met mensen met een andere achtergrond of cultuur, tolerant te zijn ten opzichte van allerlei minderheden. Hirsch zei daarover: ‘Men tolereert alleen wat men kwijt wil, maar nog niet kan elimineren.’ Hij kwam tot dit besef doordat hij constant in debat was met mensen die er uitsluitend stereotype beelden van Joden op na hielden. Ook had hij ervaren hoe lang het gevecht voor gelijkheid in Duitsland duurde. Hij zocht niet tolerantie, maar erkenning voor het Jodendom. Soms voel ik dat ook zo. In onze wet staat dat discriminatie niet mag, maar populistische partijen gaan ver over die grenzen heen en veel mensen zwijgen daarover.”

Wat zie je als een stap in de goede richting?

“Als we het over minderheden hebben, dan zie je binnen de Joodse gemeenschap een sterke focus op antisemitisme. Dáár besteden we voortdurend aandacht aan. Maar niet iedereen is antisemitisch. Bovendien hebben wij ook zoveel gemeenschappelijk met anderen, dingen die ons verbinden. Ik vind het echt heel interessant om daar samen over te praten. Waarom kunnen we niet onze energie investeren in solidariteit met anderen? Maar op één of andere manier zoeken we altijd naar dingen die ons scheiden. Dat vind ik uitermate treurig.”

Wat is jouw missie in je leven?

“Zo vaak zie ik dat mensen meegaan in een bepaalde visie, zonder die te bevragen, zonder te denken: waarom doe ik dat? Hoe kom ik op dat idee? Eens zei een studente tegen mij: ‘Door uw lessen begreep ik voor het eerst dat mijn visie op allerlei zaken gebaseerd is op maar één manier van kijken. Misschien zijn de invalshoeken van anderen ook goed, of zelfs beter.’ Ik heb tegen haar gezegd: ook als dat het enige is wat jij geleerd hebt tijdens mijn lessen, dan ben ik erg blij.”